

LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS
LITHUANIAN SOCIAL RESEARCH CENTRE

LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA

SOCIAL DEVELOPMENT OF LITHUANIA

DARBO RINKOS POKYČIAI: PROBLEMOS IR GALIMYBĖS
LABOUR MARKET CHANGES: PROBLEMS AND OPPORTUNITIES

2017 Nr. 6

VILNIUS, 2017

Sudarytojai:

Prof. dr. Boguslavas Gruževskis
Doc. dr. Rūta Brazienė
Dr. Sandra Krutulienė

Redkolegija:

Prof. dr. T. Medaiskis (Vilniaus universitetas)
Prof. dr. A. Valackienė (Kauno technologijos universitetas)
Prof. dr. M. Taljūnaitė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Prof. dr. S. Mikulionienė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Dr. A. Marcinkevičius (Lietuvos socialinių tyrimų centras)

Recenzantai:

Prof. dr. Donatas Burneika (Lietuvos socialinių tyrimų centras)
Prof. dr. Asta Valackienė (Kauno technologijos universitetas)
Prof. dr. Laimutė Žalimienė (Lietuvos socialinių tyrimų centras)

Apsvarstyta Lietuvos socialinių tyrimų centro Mokslo tarybos posėdyje 2017 m. lapkričio 23 d.
Mokslo tarybos protokolo Nr. MT-6.

Kalbos redaktorius:

Tomas Taškauskas

Maketuotojas:

Rimantas Junevičius

ISSN 2029-963X (spausdintinis)
ISSN 2424-497X (internete)

Tiražas – 150 egz.

Leidžia Lietuvos socialinių tyrimų centras
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
Spausdino UAB BALTO print
Utenos g. 41B, LT-08217 Vilnius

© Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017

TURINYS

PRATARMĖ	5
PRATARMĖ (anglų kalba)	9
Daumantas Stumbrys DEMOGRAFINIŲ POKYČIŲ ĮTAKA LIETUVOS DARBO IŠTEKLIAMS	11
Arūnas Pocius, Laima Okunevičiūtė Neverauskienė LIETUVOS DARBO RINKOS REGIONINIŲ RODIKLIŲ DIFERENCIACIJA DEMOGRAFINIŲ POKYČIŲ KONTEKSTE.....	24
Karolis Žibas, Eleonora Lekavičiūtė DARBO MIGRACIJOS PROCESAI LIETUVOJE	54
Laima Okunevičiūtė Neverauskienė, Arūnas Pocius NEDARBO TENDENCIJOS LIETUVOJE, JŲ PALYGINIMAS ES ŠALIŲ DARBO RINKOS RAIDOS KONTEKSTE.....	71
Rūta Brazienė JAUNIMO PERĖJIMAS IŠ ŠVIETIMO SISTEMOS Į DARBO RINKĄ	88
Tomas Davulis DARBO TEISĖS POKYČIAI LIETUVOJE	103
Inga Blažienė KOLEKTYVINĖS DERYBOS: TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI.....	117
Zita Tamašauskienė, Rasa Balvočiūtė, Janina Šeputienė DARBUI TENKANČIOS NACIONALINIŲ PAJAMŲ DALIES POKYČIŲ POVEIKIO BENDRAJAI PAKLAUSAI VERTINIMAS.....	132
Aušra Razgūnė PAJAMŲ PASISKIRSTYMAS TARP DARBO IR KAPITALO SAVININKŲ BEI FINANSIALIZACIJA LIETUVOJE	155
Boguslavas Gruževskis, Rūta Brazienė NESAUGUS UŽIMTUMAS IR JO POKYČIŲ TENDENCIJOS.....	170
Rasa Miežienė, Sandra Krutulienė DIRBANČIŲJŲ SKURDO FENOMENAS LIETUVOJE	193

CONTENT

PREFACE (Lithuanian).....	5
PREFACE.....	9
Daumantas Stumbrys THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC CHANGE ON LITHUANIAN LABOR RESOURCES.....	11
Arūnas Pocius, Laima Okunevičiūtė Neverauskienė DIFFERENTIATION OF REGIONAL INDEXES IN THE LITHUANIAN LABOUR MARKET IN THE CONTEXT OF DEMOGRAPHIC CHANGES	24
Karolis Žibas, Eleonora Lekavičiūtė PROCESSES OF LABOUR MIGRATION IN LITHUANIA.....	54
Laima Okunevičiūtė Neverauskienė, Arūnas Pocius UNEMPLOYMENT TRENDS IN LITHUANIA AND THEIR COMPARISON IN THE CONTEXT OF LABOUR MARKET DEVELOPMENT IN EU	71
Rūta Brazienė YOUTH TRANSITION FROM EDUCATION TO THE LABOUR MARKET	88
Tomas Davulis CHANGES IN LABOUR LAW IN LITHUANIA	103
Inga Blažienė COLLECTIVE BARGAINING: THEORY AND PRACTICE.....	117
Zita Tamašauskienė, Rasa Balvočiūtė, Janina Šeputienė ASSESSMENT OF LABOUR SHARE CHANGES IN LITHUANIA IN THE CONTEXT OF ITS IMPACT ON AGGREGATE DEMAND.....	132
Aušra Razgūnė INCOME DISTRIBUTION BETWEEN OWNERS OF CAPITAL AND LABOUR AND FINANCIALIZATION IN LITHUANIA	155
Boguslavas Gruževskis, Rūta Brazienė PRECARIOUS EMPLOYMENT AND ITS DEVELOPMENTS	170
Rasa Miežienė, Sandra Krutulienė THE PHENOMENON OF WORKING POOR IN LITHUANIA	193

PRATARMĖ

Šis Lietuvos socialinių tyrimų centro leidinys atspindi ilgalaikės institucinės mokslinių tyrimų programos „Socialinių ir ekonominių pokyčių įtakos darbo rinkai ir atskirų gyventojų grupių užimtumui tyrimai (2017–2021)“ vykdymą. Programos tikslas – kompleksiskai tirti atskirų socialinių, ekonominių priemonių ir programų poveikį darbo rinkai, darbo santykių kaitai, atskirų gyventojų grupių užimtumui, socialinių partnerių bendradarbiavimui bei darbo jėgos pasiūlos ir paklausos suderinamumui.

Gyventojų užimtumas bei padėtis darbo rinkoje yra kiekvienos valstybės klestėjimo ir ilgalaikės ekonominės bei socialinės raidos pagrindas. Gyventojų užimtumo charakteristikos geriausiai atspindi šalies ekonomikos būseną, jos sąsają su visuomenės raidos poreikiais bei gerovės perspektyvas. Tačiau atviroje ekonominėje sistemoje padėtis darbo rinkoje labai priklauso ne tik nuo vidinių, bet ir nuo išorinių veiksnių, todėl jos subalansavimas darosi labai sudėtingas ir reikalauja vis daugiau pastangų bei išlaidų.

LSTC ir kitų Lietuvos mokslo įstaigų mokslininkų parengtas naujasis mokslinių straipsnių rinkinys pristato straipsnius, orientuotus į kompleksinę svarbiausių Lietuvos darbo rinkos problemų analizę: demografinių ir migracinių pokyčių įtaką darbo rinkai, bedarbystės tendencijas, darbo teisės pokyčius, darbo jėgos pasiūlos ir paklausos subalansavimą bei nedarbą, darbo santykių pokyčius, socialinių partnerių bendradarbiavimo klausimus, socialiai pažeidžiamų grupių situaciją darbo rinkoje bei nesaugaus užimtumo paplitimo problematiką. Pateikti straipsniai parodė, kad šiuolaikinė darbo rinka yra labai dinamiška ir įvairialypė, kurioje pasireiškia kaip neigiamos, taip ir teigiamos tendencijos, kurių efektyvus valdymas reikalauja vis daugiau pastangų. Darbo rinkos problemų analizei mokslininkai plačiai naudoja įvairių statistinių šaltinių, antrinių duomenų (Statistikos departamento prie LR Vyriausybės, Eurostato užimtumo tyrimo, Eurostato pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo (EU-SILC) ir kitus duomenis) bei socialinės politikos analizę.

Du pirmi straipsniai skirti demografinių pokyčių įtakai darbo rinkai aptarti. Daumantas Stumbrys straipsnyje „Demografinių pokyčių įtaka darbo išteklių formavimui“ nagrinėja pastarųjų dešimtmečių Lietuvos demografinių pokyčių ir jų sąsajos su darbingo amžiaus gyventojų skaičiaus kaitą. Straipsnyje pažymima, kad dėl nepakankamo gimstamumo bei intensyvios emigracijos Lietuvos gyventojų amžiaus struktūros piramidė netenka savo pagrindo. Taip pat aptariamas gyventojų sveikatos nelygybės klausimas ir didelio moterų ir vyrų vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės (10,5 metų 2016 m.) skirtumo problema. Autorius pateikia išvadas apie neigiamą mažo gimstamumo, aukšto mirtingumo ir emigracijos lygio poveikį socioekonominei šalies raidai bei iššūkius Lietuvos demografinėi politikai. Arūno Pociaus ir Laimos Okunevičiūtės Neverauskienės straipsnyje „Lietuvos darbo rinkos regioninių rodiklių diferenciacija demografinių pokyčių kontekste“

analizuojama gyventojų užimtumo pokyčių diferenciacija šalies regionuose, įvertinant stebimos situacijos kaitą demografinių procesų fone bei atsižvelgiant į gyventojų skaičiaus dinamikos teritorinius skirtumus. Autoriai pažymi, kad skirtingų šalies teritorijų (atlikta savivaldybių analizė) gyventojų skaičiaus kaitos rodikliai savyje akumuluoja netolygios socialinės raidos ir padėties darbo rinkoje pokyčių pasekmes. Tuštėja mažesni ir ekonomiškai mažiau patrauklūs šalies regionai, todėl ir toliau gali augti socialiniai ir ekonominiai skirtumai tarp didžiųjų ir mažųjų (mažiau apgyvendintų) šalies regionų. Darbo jėgos trūkumas kol kas buvo kompensuojamas darbo jėgai judant (aptarti vidinės migracijos srautai) iš mažesniųjų regionų donorų į tris didžiuosius šalies miestus (labiausiai į Vilnių).

Karolis Žibas ir Eleonora Lekavičiūtė straipsnyje „Darbo migracijos iššūkiai Lietuvoje“ analizuoja darbo migracijos situaciją Lietuvoje, apžvelgia tiek emigracijos, tiek darbo imigracijos procesus. Daroma išvada, jog emigracijai išliekant ilgalaikę šalies problema, būtina labiau atkreipti dėmesį į politiką, susijusią su darbo imigrantų iš trečiųjų šalių priėmimu ir integracija Lietuvoje, kaip galimą atsvarą sparčiai mažėjančiai populiacijai bei augančiam darbo rinkos nesubalansuotumui.

Darbo jėgos pasiūlos bei paklausos suderinamumo klausimai analizuojami ir Laimos Okunevičiūtės Neverauskienės bei Arūno Pociaus straipsnyje „Nedarbas Lietuvoje ES šalių darbo rinkos pokyčių kontekste“. Po 2008–2009 m. ekonominės krizės padėtis šalies darbo rinkoje reikšmingai pagerėjo. Tačiau bedarbių skaičiaus mažėjimas nėra vien tik augančios šalies ekonomikos nuopelnas, kadangi nemaža dalis neturinčių ir aktyviai ieškančių darbo žmonių nesurasdami turimą kvalifikaciją atitinkančių patrauklesnių darbo vietų Lietuvoje emigravo į Vakarų šalis. Autoriai pabrėžia, jog siekiant išlaikyti esamus kvalifikuotus darbuotojus mūsų šalyje ir pritraukti išvykusius, būtina didinti užimtumo patrauklumą. Tai padidintų darbo pasiūlos ir paklausos suderinamumą, mažintų nedarbą bei skurdą ir socialinę atskirtį.

Rūta Brazienė straipsnyje „Jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką“ atkreipia dėmesį, jog per pastaruosius dešimtmečius jaunimo situacija darbo rinkoje prastėja pasauliniu, regioniniu ir konkrečios šalies lygmeniu. Jaunimas tapo viena labiausiai pažeidžiamų socialinių grupių darbo rinkoje. Autorė parodo, jog 20–24 m. amžiaus grupėje Lietuvoje nuo 2006 m. mažėja jaunimo, kuris tik mokosi, o jaunimo, kuris ir mokosi, ir dirba, priešingai – daugėja. Straipsnyje pažymima, kad aukštesnis jaunimo išsimokslinimo lygis išlieka svarbiu sėkmingos karjeros darbo rinkoje veiksniu, tiek jaunų vyrų, tiek jaunų moterų populiacijoje.

Didelę įtaką darbo rinkos funkcionavimui daro darbo santykių reglamentavimas. Tomas Davulis straipsnyje „Darbo teisės pokyčiai Lietuvoje“ išsamiai analizuoja naujojo Lietuvos Respublikos darbo kodekso sąlygotus pokyčius darbo santykių srityje. Autorius pažymi, kad sumažėjus darbo vietos saugumui, naujovių įtaka darbuotojų interesams kompensuojama ne tik augančio užimtumo ir socialinio draudimo priemonių pagalba, tačiau ir kuriant platesnę darbuotojų darbo teisių sistemą, užtikrinant efektyvesnę pažeistų teisių gynimo procedūrą.

Analizuojamas ir darbuotojų atstovavimo modelio pokytis, suteiksiantis daugiau galimybių profesinėms sąjungoms kolektyviai derėtis dėl algų ir kitų pagrindinių darbo sąlygų, ir darbo tarybų vaidmuo keičiant socialinio dialogo kultūrą įmonėse.

Detaliau socialinis dialogas, kolektyvinės derybos bei socialinių partnerių bendradarbiavimas analizuojamas Ingos Blažienės straipsnyje „Kolektyvinės derybos Lietuvoje“. Autorė atkreipia dėmesį, kad kolektyvinėms deryboms mūsų šalyje skiriama vis daugiau dėmesio, tačiau jų vaidmuo darbo santykiams dar nėra didelis. Mokslininkė pažymi, kad nors buvo tikimasi, jog naujojo Darbo kodekso (parengtas 2015–2016 m.) nuostatos paskatins socialinio dialogo, o taip pat – ir kolektyvinių derybų plėtrą Lietuvoje, darbuotojų aprėptis kolektyvinėmis derybomis Lietuvoje išlieka viena žemiausių ES. Autorė detaliai analizuoja aprėptį kolektyvinėmis derybomis lemiančius veiksnius bei šių rodiklių kismą ES ir Lietuvoje.

Efektyviam gyventojų užimtumui didelę įtaką turi darbo apmokėjimas bei kapitalo ir darbo santykio suregulavimas. Zita Tamašauskienė, Rasa Balvočiūtė bei Janina Šeputienė straipsnyje „Darbo dalies pokyčių Lietuvoje vertinimas poveikio bendrajai paklausai kontekste“ pažymi, kad pastaraisiais dešimtmečiais daugelyje pasaulio šalių paskirstant nacionalinį turtą fiksuojama darbo dalies mažėjimo tendencija. Autorės pabrėžia, jog siekiant užtikrinti šalies ekonominės raidos stabilumą, būtina keisti makroekonominę ir darbo rinkos politiką taip, kad darbo užmokestis būtų glaudžiau susietas su darbo našumu bei veiklos rezultatais, mažėtų pajamų nelygybė ir būtų stiprinamas mokesčių sistemos progresyvumas bei darbuotojų derybinės galios. Šie klausimai atsispindi ir Aušros Razgūnės straipsnyje „Pajamų pasiskirstymas tarp darbo ir kapitalo savininkų bei finansializacija Lietuvoje“. Atliktos analizės pagrindu formuluodama rekomendacijas, autorė pažymi, jog mokesčių didinimas kapitalo pajamoms, nors ir labai reikalingas, dažnai nėra galimas dėl politinės valios trūkumo bei kapitalo mobilumo savybių. Kitas galimas valstybės persikirstymo didinimo šaltinis – tai viešojo sektoriaus efektyvumo didinimas, lengvatų, kurios pasiekia visus, kryptingas performavimas bei valstybės valdomų įmonių ir nekilnojamo turto valdymo tobulinimas. Taip pat, jos nuomone, labai svarbus šešėlinės ekonomikos, ribojančios mokesčių surinkimą, mastų mažinimas.

Du paskutiniai leidinio straipsniai skirti labiausiai pažeidžiamų gyventojų grupių situacijos darbo rinkoje analizei. Boguslavo Gruževskio ir Rūtos Brazienės straipsnyje „Nesaugus užimtumas ir jo pokyčių tendencijos“ analizuojamos nesaugios užimtumo formos ir jų paplitimas Lietuvoje. Pateikta medžiaga parodė, kad nuo XX amžiaus pabaigos visose Europos šalyse didėjo darbo santykių lankstumas, kas turėjo įtakos ir užimtumo nesaugumo didėjimui. Šios tendencijos pastebimos ir Lietuvoje. Dėl įvairių priežasčių, užimtumo nesaugumas paliečia apie 50 proc. mūsų šalies dirbančiųjų, ypač žemesnės kvalifikacijos darbuotojus, kaimo bei vyresnio amžiaus gyventojus. Atliktų tyrimų analizė parodė, kad nesaugus užimtumas yra vienas iš neigiamų darbo rinkos fenomenų, kuris mažina nacionalinės darbo rinkos patrauklumą.

Rasa Miežienė ir Sandra Krutulienė straipsnyje „Dirbančiųjų skurdo fenomenas Lietuvoje“ analizuoja dirbančiųjų skurdo sąvoką, šio fenomeno paplitimą bei pagrindines priežastis ir aptaria priemones, nukreiptas į dirbančiųjų skurdo mažinimą mūsų šalyje. Pažymima, kad tarp dirbančiųjų Lietuvoje didžiausią riziką skursti patiria asmenys, kurių darbo intensyvumas yra žemas, bei asmenys, kurie metų eigoje patiria ilgesnius nedarbo laikotarpius. Tokią situaciją daugiausiai lemia žemos gaunamos pajamos bei nepakankamai efektyvi nedarbo socialinio draudimo išmokų sistema. Be žemo darbo intensyvumo taip pat itin pažeidžiami skurdo rizikos atžvilgiu yra vieniši namų ūkiai, auginantys vaikus, bei pagal netipines darbo sutartis dirbantys asmenys. Atlikta analizė parodė, kad Lietuvoje nėra taikoma specialių priemonių, nukreiptų į dirbančiųjų skurdo mažinimą.

Leidinyje surinkti straipsniai atspindi aktualius Lietuvos darbo rinkai klausimus, aprašo vykstančių pokyčių priežastis bei pasekmes, pateikia rekomendacijas dėl galimų sprendimų.

Po kiekvieno straipsnio yra santrauka anglų kalba.

Tikimės, kad šio leidinio skaitytojai suras įdomios ir naudingos informacijos apie pastarųjų metų Lietuvos darbo rinką, joje vykstančius pokyčius bei jų reguliavimo galimybes.

PREFACE

Employment of the population and labour market situation constitute a fundamental basis for the prosperity and long-term economic and social developments of any state. Employment characteristics are the best indicators of the country's economy, its linkage with the changing public needs and prospects for prosperity. However, the labour market situation in an open economic system is strongly contingent not only on internal characteristics, but also on external factors, making it very complicate to balance and requiring increasing efforts and expenses.

Researchers from the Lithuanian Social Research Centre and other Lithuanian research and science institutions present a new compilation of scientific articles addressing developments and trends in the Lithuanian labour market and market-making factors. Most of the articles widely use various statistical sources, secondary data and social policy analysis. The authors of the articles have analysed recent developments (up to 2017) in the Lithuanian labour market by different market characteristics, including demographic changes and their impact; balance between supply and demand, and unemployment; labour law, employment relations and cooperation of social partners; capital-labour factor, changes in labour share (wages) and spread of precarious employment.

The first two articles discuss the impact of demographic changes on the labour market. The authors point out that low birth rates and intense migration outflows lead to an increasing shortage of workforce in the labour market, particularly in smaller and less economically attractive regions of the country which experience dramatic shrinking.

The article *Challenges of Labour Migration in Lithuania* concludes that long-term emigration challenges in Lithuania calls for greater attention to policies relating to admission and integration of labour migrants from third countries.

The issues of balancing labour supply and demand are analysed in the article *Unemployment Trends in Lithuania and their Comparison in the Context of Labour Market Development in the EU*. The authors emphasize the need to enhance the attractiveness of employment in order to retain qualified workers in the country and attract skilled labour migrants back to Lithuania. This would improve the balance between labour supply and demand, and reduce unemployment, poverty and social exclusion.

The article *Youth Transition from Education to the Labour Market* points out that the situation of youth on the labour market has been deteriorating over the last decades on global, regional and national levels. Youth has become one of the most vulnerable social groups on the labour market.

Functioning of the labour market greatly depends on the regulation of employment relations. The article *Changes in Labour Law in Lithuania* contains a detailed analysis of

changes introduced in the area of employment relations by the new Labour Code of the Republic of Lithuania. The author notes that, in the context of reduced security of jobs, the influence of novelties on the interests of employees is compensated not only with growing employment and social security instruments, but also through creating a broader system of employees' rights, ensuring more effective redress procedure and promoting social dialogue. A more detailed analysis of social dialogue, collective bargaining and collaboration of social partners is presented in *Collective Bargaining: Theory and Practice*. The author provides a detailed analysis of the factors determining collective bargaining coverage and the dynamics of such factors in the EU and Lithuania.

Remuneration for work and adjustment of the capital-labour ratio play an important role in the context of effective employment. Those issues are analysed in the articles *Assessment of Labour Share Changes in Lithuania in the Context of its Impact on Aggregate Demand* and *Income Distribution Between Owners of Capital and Labour and Financialization in Lithuania*.

The last two articles in the publication mainly focus on the analysis of the labour market situation of the most vulnerable social groups. *Precarious Employment and its Developments* analyses precarious forms of employment and their prevalence in Lithuania. The presented material shows that flexibility of labour relations has been increasing in all European countries since the end of the twentieth century and this influenced the increase in insecure employment. The article *The Phenomenon of Working Poor in Lithuania* points out that, in addition to people with low work intensity, single-parent households with children and employees in atypical employment are also more vulnerable to the risk of poverty. The conducted analysis also shows that there are no special measures applied in Lithuania towards reduction of in-work poverty.

The articles in the publication reflect the issues relevant to the Lithuanian labour market, describe the reasons and consequences of changes taking place, and provide recommendations on possible solutions.

Each article is accompanied by a summary in English.

DARBO RINKOS POKYČIAI: PROBLEMOS IR GALIMYBĖS. Lietuvos socialinė raida
Nr. 6. – Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 2017. – 210 psl.

ISSN 2029-963X (spausdintinis)

ISSN 2424-497X (internete)

Lietuvos socialinė raida – tai Lietuvos socialinių tyrimų centro tęstinis mokslo leidinys, skirtas aktualių socialinių problemų Lietuvoje vertinimui ir inovacinių sprendimų paieškai. Leidinys tęsia Socialinių tyrimų instituto 2004 m. pradėtą leidinių, kuriuose analizuojama Lietuvos socialinė raida Europos Sąjungoje, ciklą. Leidinyje publikuojami remiantis mokslinių tyrimų rezultatais parengti originalūs teoriniai ir empiriniai moksliniai straipsniai, sistemaiškai nagrinėjantys įvairių reiškinių įtaką šalies socialinei-ekonominei raidai. Leidinys leidžiamas kartą per metus. Naujasis mokslinių straipsnių rinkinys pristato straipsnius, kuriuose nagrinėjami mūsų šalies darbo rinkos bei ją formuojančių veiksnių pokyčiai ir tendencijos. Straipsniuose autoriai išanalizavo naujausias (iki 2017 metų) tendencijas šalies darbo rinkoje pagal įvairias jos charakteristikas: demografinius pokyčius ir jų įtaką; darbo jėgos pasiūlos ir paklausos subalansavimą bei nedarbą; darbo teisę, darbo santykius bei socialinių partnerių bendradarbiavimą; kapitalo ir darbo santykį bei darbo dalies (darbo užmokesčio) pokyčius, nesaugaus užimtumo paplitimo problemas.